

ПРАВО НА СЕКСУАЛЬНУ ОРІЄНТАЦІЮ ТА ГЕНДЕРНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ

RIGHT TO SEXUAL ORIENTATION AND GENDER IDENTITY AS A COMPONENT OF HUMAN DIGNITY

Гербут В.С., к.ю.н., доцент
кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Ужгородського національного університету

У статті здійснюється глибокий аналіз взаємозв'язку між поняттям людської гідності та правом на свободу сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Автор обґрунтовує, що гідність є однією з базових категорій, на які спирається сучасне розуміння прав людини, і водночас виступає визначальним критерієм оцінки умов, необхідних для вільного розвитку особистості. Саме право на сексуальну та гендерну самореалізацію розглядається як прояв особистої автономії, без реалізації якої неможливе повноцінне існування індивіда у вільному суспільстві.

Особлива увага приділяється тісному зв'язку гідності людини з її внутрішніми, невід'ємними характеристиками, зокрема – сексуальною орієнтацією та гендерною ідентичністю. Наголошується, що обмеження права особи на вільне самовираження, вибір стилю життя, зовнішнього вигляду чи форми самопрезентації на основі власної сексуальної чи гендерної самоідентифікації є прямим втручанням у гідність особи, її внутрішню свободу та особисту цілісність.

У статті також висвітлено значення соціального та правового визнання цього права, адже саме через прийняття індивідуальних відмінностей суспільство демонструє реальну повагу до гідності кожної людини. Порушення цього права, зокрема дискримінація, стигматизація або спроби насильницької «нормалізації», не лише завдають психологічної шкоди, а й підривають підвалини демократичної правової держави.

У підсумку автор доходить висновку, що свобода сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності – це не лише частина приватного простору особистості, а й важливий маркер ступеня поваги до людської гідності в суспільстві загалом.

Ключові слова: гідність, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, свобода, автономія, самоідентифікація, права людини.

The article provides an in-depth analysis of the relationship between human dignity and the right to freedom of sexual orientation and gender identity. The author argues that dignity is one of the fundamental concepts underpinning the modern understanding of human rights and serves as a key criterion for evaluating the conditions necessary for the free development of an individual. The right to sexual and gender self-realization is viewed as an essential expression of personal autonomy, without which a full and meaningful existence in a free society is impossible.

Particular attention is paid to the close connection between human dignity and the individual's intrinsic, inalienable characteristics—specifically, sexual orientation and gender identity. The article emphasizes that any restriction on the right to freely express one's identity, lifestyle, appearance, or self-presentation based on one's sexual or gender self-identification constitutes a direct infringement on personal dignity, internal freedom, and individual integrity.

The article also highlights the importance of social and legal recognition of this right. It is through the acceptance of individual differences that society demonstrates genuine respect for human dignity. Violations of this right—such as discrimination, stigmatization, or attempts at coercive “normalization”—not only cause psychological harm but also undermine the foundations of a democratic rule-of-law state.

In conclusion, the author asserts that the freedom of sexual orientation and gender identity is not merely a private matter, but a crucial indicator of the degree to which human dignity is respected and upheld within a society.

Key words: dignity, sexual orientation, gender identity, freedom, autonomy, self-identification, human rights.

Вступ. У сучасному світі питання сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності набуло великої популярності та активно обговорюється в контексті прав людини, етики та соціальних відносин. З розвитком суспільної свідомості і поступовим визнанням прав ЛГБТ+ спільноти, проблема забезпечення свободи сексуального вибору та гендерної ідентичності стала надзвичайно актуальною. Проте, незважаючи на позитивні зміни, в багатьох країнах існують суттєві бар'єри, як правові, так і соціальні, які обмежують можливості людей вільно виражати свою сексуальність та ідентичність.

З огляду на стрімкі зміни в міжнародному праві та національних законодавствах, тема гендерної та сексуальної автономії особи стала однією з найбільш важливих в галузі прав людини. Вона вимагає особливої уваги до проблеми гідності, адже кожна особа має право на самовизначення, що є важливим аспектом її моральної, соціальної та психологічної цілісності. Однак існуючі соціальні, політичні та юридичні обмеження можуть серйозно впливати на це право.

Актуальність цієї теми також підкріплюється необхідністю перегляду правових норм та формування нового підходу до питання гендерної рівності та сексуальних прав, зокрема щодо визнання сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності як невід'ємної частини людської гідності.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз значення людської гідності в контексті права на свободу сексуаль-

ної орієнтації та гендерної ідентичності, а також дослідження впливу свободи самовираження на формування та збереження гідності особистості.

Результати дослідження. Поняття людської гідності як юридичної категорії досі породжує численні дискусії у науковому середовищі, оскільки й досі не існує єдиної доктринальної концепції, що визначає її сутність і межі. У наукових дослідженнях неодноразово підкреслюється: складно знайти іншу правову категорію, настільки багатозначну й важко визначувану, як гідність. Через її багатомірність це поняття нерідко використовується як аргумент обох сторін у правових і моральних дискусіях. Так, наприклад, у суперечках щодо абортів апелюють як до гідності жінки, так і до гідності ненародженої дитини.

Після жакії Другої світової війни і краху нацистського режиму поняття гідності набуло нової ваги як символ відновлення цінності людської особистості та моральної реабілітації націй. У сучасному світі гідність усе частіше слугує базовим аргументом у контексті захисту прав меншин, зокрема й представників ЛГБТ+ спільноти. Як міжнародне право, так і національні законодавства наголошують: ігнорування, порушення або невизнання прав ЛГБТ+ осіб розцінюється як посягання на їхню людську гідність.

Джеймс К. Уілмен зауважує, що гідність відіграє центральну роль у процесах переходу «від виключення до включення» [1]. Протягом останніх двох століть відбувався поступовий розширення сфери правового захисту –

від «повного громадянства», що раніше належало лише «білим» чоловікам, до афроамериканців, жінок, осіб з інвалідністю, а нині – й до геїв і лесбійок.

Мішель Фінк, аналізуючи еволюцію правових підходів, зазначає, що концепція гідності, попри її нечіткі юридичні контури, відіграє провідну роль у становленні так званих «емоційних прав» людини. Її привабливість полягає у гнучкості та відкритості до інтерпретацій, що дозволяє застосовувати це поняття в широкому спектрі юридичних контекстів. Зокрема, це стосується й прав на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність. Як наголошує Фінк, традиційні конституційні каталоги прав не включали ЛГБТ-осіб, а в минулому навіть сприяли їх дискримінації [2].

Марта Нуссбаум точно охарактеризувала трансформацію суспільного ставлення до прав ЛГБТ як перехід «від відразі до людяності» [3]. Якщо раніше гомосексуальні особи стигматизувалися як «негідні» певних прав, то нині дедалі більше визнається, що така стигматизація суперечить основам людської гідності. У контексті, наприклад, права на шлюб зростає переконання, що сексуальна орієнтація не може бути підставою для обмеження правової рівності. Гідність у цьому випадку слугує своєрідним інтерпретативним містком між соціокультурними змінами та юридичними нормами.

Юридична практика Європейського Союзу чітко демонструє зв'язок між гідністю особи та правом на визнання сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності. Так, у Резолюції Європейського Парламенту щодо реалізації Директиви 2004/38/ЄС держави-члени були прямо закликані поважати права гомосексуальних осіб з огляду на їх гідність. Під час обговорення Шлюбного Білля в шотландському парламенті наголошувалося, що відмова у шлюбній рівності принижує гідність ЛГБТ-осіб. У Люксембурзі закон про рівне ставлення визнає посягання на сексуальну орієнтацію порушенням гідності, а в Бельгії ще у 1998 році ухвалення закону про цивільні партнерства було обґрунтовано саме необхідністю визнання людської гідності. У Німеччині ж офіційні вибачення уряду перед постраждалими від нацистського переслідування, включно з гомосексуалами, базувалися на прагненні відновити їхню гідність.

Отже, можна стверджувати, що сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність дедалі чіткіше сприймаються у праві через призму гідності особи, що підтверджується як нормативними актами, так і офіційною риторикою урядів європейських країн.

Перші уявлення про гідність беруть початок ще в античні часи. У римському праві вона ототожнювалася з честю, а Цицерон вважав, що кожна людина, як носій розуму, володіє гідністю за самим фактом свого існування. В епоху Відродження утверджується ідея природженої та невід'ємної гідності кожного індивіда. У Новий час Іммануїл Кант сформулював концепцію гідності як абсолютної, безеквівалентної цінності людської особи, тоді як Томас Гоббс розглядав гідність як якість, що визначається сприйняттям та оцінкою з боку інших [4, с. 67].

Ці філософські підходи стали основою сучасного уявлення про гідність як ключовий елемент міжнародного правозахисного порядку [5]. У таких документах, як Загальна декларація прав людини, гідність визнається підґрунтям усіх прав людини, а також принципів рівності та свободи [6]. Європейські інституції – зокрема Рада Європи, Суд Європейського Союзу та Європейський суд з прав людини – систематично апелюють до поняття гідності як до фундаментального принципу. Утім, історично в юридичній практиці це поняття переважно використовувалося в контексті заборони жорстокого чи нелюдського поводження.

В українському законодавстві гідність не має чіткого нормативного визначення, однак її зміст гармонізований із міжнародними правовими актами. У Конституції України вона ототожнюється з «цінністю людської особистості». Конституційний Суд України неодноразово роз'яснював, що гідність є конституційним принципом, тісно пов'язаним із верховенством права та обов'язком держави діяти в межах і на підставі закону. У своїй практиці Суд наголошує на гідності як на найвищій соціальній

цінності, посиляючись на частину першу статті 3 Основного Закону [7].

У сфері приватного права гідність здебільшого тлумачиться як поняття, близьке до репутації, що підтверджується судовою практикою. Однак таке звуження розуміння не відображає усієї глибини правового змісту категорії. Як зауважує А.С. Головін, логіко-граматичне тлумачення може призвести до обмеження гарантій, які надає право на гідність. Учений розглядає гідність як суб'єктивне право людини на реалізацію своєї моральної сутності всіма правовими й позаправовими засобами з гарантованим державним захистом у разі її порушення [8, с. 93].

У сучасній правовій науці поширеною є позиція, згідно з якою з принципу гідності випливає суб'єктивне право особи на гідність. Так, В.В. і О.В. Головченко визначають її як невід'ємне природне право, що має водночас конституційний і морально-правовий вимір. Н.Г. Шукліна характеризує гідність як комплекс правових і соціальних можливостей особи, які знаходять відображення у правовому порядку та культурі суспільства. У юридичному аспекті гідність трактується як основа реалізації особистих прав і свобод та як фундамент конституційно організованого суспільства [9, с. 220].

Попри відсутність єдиного визначення, гідність здебільшого розглядається як базова моральна цінність, що лежить в основі всієї системи прав людини. Вона втілює як індивідуальне, так і суспільне усвідомлення цінності особистості, незалежно від її соціального становища. Подібна позиція наближається до філософії Канта, для якого втрата гідності є рівнозначною втраті людяності.

П. Рабінович визначає гідність як абсолютну моральну категорію, що втілює самоцінність людини та не може бути порушеною зовнішніми обставинами. У науковій літературі також наголошується, що гідність виконує функцію внутрішнього морального орієнтира, формуючи поведінку особи й визначаючи її ставлення до інших [10, с. 144].

У контексті сучасного розуміння людської природи, індивід дедалі частіше розглядається не лише як біологічна та соціальна, а й як психологічна істота, а гідність – як вияв поваги до унікальності людини, зумовленої поєднанням усіх цих характеристик. З огляду на це, слушною видається думка, що гідність – це визнання суспільством унікальної, неповторної цінності кожної особистості, її значущості як невід'ємної частини людської спільноти.

У межах аналізу права на свободу сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності важливо виходити з того, що кожна особа, керуючись власними переконаннями, має право самостійно формувати ставлення до власної сексуальності та гендерної самовизначеності, обирати відповідну поведінку і спосіб життя згідно з власними уявленнями про щастя. Це право охоплює не лише внутрішню свободу вибору, а й вимогу до суспільства та держави поважати автономію особи – незалежно від її сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності. Повноцінне визнання цього права передбачає як невтручання і толерантність з боку інших, так і активне забезпечення захисту та реалізації прав з боку держави.

Щоб зрозуміти взаємозв'язок гідності з правом на сексуальну та гендерну свободу, необхідно проаналізувати місце цих характеристик у структурі особистості. Більшість науковців розглядають сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність як складові сексуальності – складного багатовимірного феномена, що охоплює фізіологічні, психологічні, емоційні, соціальні та духовні аспекти індивідуальності [11].

Медицина, соціологія, психологія та інші науки вивчають сексуальність крізь призму власних дисциплін: від анатомо-фізіологічних особливостей – до суб'єктивних переживань, соціальних ролей і культурних очікувань. Сучасні автори, зокрема О. Люлько [12, с. 69], Г.-Ф. Келлі [13], В.-Х. Мастерс і В. Джонсон [14], Р. Корсіні та А. Ауербах [15], сходяться на думці про комплексний, наскрізний характер сексуальності, яка пронизує всі сфери людського існування.

Як внутрішній аспект особистості, сексуальність знаходить вираження у поведінці, гендерній самопрезентації, емоційній прив'язаності, потребі в близькості. Психоло-

гічні концепції особистості – від В. Джеймса, З. Фрейда, К. Юнга до С.Л. Рубінштейна і Г.С. Костюка – визнають сексуальність однією з базових структурних складових «Я» [16].

Сексуальність, що охоплює як орієнтацію, так і гендерну ідентичність, становить невіддільну частину людської природи, без якої неможливе гармонійне існування. Водночас особистість формується не у вакуумі, а у взаємодії з соціумом, який визначає контекст її самоусвідомлення, ідентичності, характеру. Але попри соціальні впливи, людина зберігає унікальність як самотунітний суб'єкт [16].

У сфері сексуальності це означає, що кожна людина має право самостійно визначати форму партнерства, ставлення до сім'ї, своє гендерне самовираження – включно з маскуліністю, фемініністю чи асексуальністю. Обмеження права на вільне самовираження сексуальної ідентичності веде до деструкції особистості, викликаючи глибокі психологічні страждання.

Індивідуальність – як унікальний набір психічних, емоційних та поведінкових рис – є сутнісною складовою особистості. На відміну від особистості як соціального явища, індивідуальність існує незалежно від соціального контексту, але формує внутрішнє ядро людини. Свобода визнання й вираження власної сексуальності є необхідною умовою психологічного добробуту та щастя, а отже – тісно пов'язана з гідністю як основою людської суб'єктності.

Німецький філософ П. Хеберле зазначає, що гідність відіграє визначальну роль в інтимному, приватному та соціальному житті людини, а держава повинна, спираючись на цей принцип, створювати умови для повноцінного розвитку особистості як активного учасника суспільного життя. Гідність, на його думку, супроводжує людину впродовж усього її життєвого шляху – від народження до смерті.

Таким чином, сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність – це фундаментальні характеристики особистості, без реалізації яких людина втрачає можливість повноцінного самовизначення, а отже – і людяність, і гідність. Реалізація цих характеристик повинна відбуватись відповідно до внутрішніх переконань особи, а не згідно з нав'язаними моральними або нормативними уявленнями.

Гідність можлива лише за умов визнання права на сексуальну та гендерну автономію. Її відсутність фактично означає відсутність гідного життя. Як зазначає О. Старовойтова, гідність включає в себе визнання унікальності кожної людини, що зокрема реалізується через свободу вираження або невираження сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Це право формує підґрунтя самоповаги, міжособистісної поваги та права вимагати поваги від інших [17, с. 132].

Традиційно гідність нерозривно пов'язується з категоріями свободи та рівності. Класичні філософи – І. Кант, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк – тлумачили її як здатність до автономного морального вибору та як основу рівної поваги до кожного індивіда. У сучасній теорії прав людини гідність розглядається як інтегративний принцип, що синтезує в собі свободу, рівність і моральний зміст прав – саме так її трактують Дж. Доннелі та Р.А. Крусян [18, с. 36–38; 39, с. 54].

Висновки. Право на свободу сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності є невід'ємною складовою гідності особи, яка розглядається як одна з основних прав людини. Підтвердження гідності людини через визнання її сексуальної та гендерної автономії є суттєвим аспектом у забезпеченні правового та соціального благополуччя. Універсальність і непорушність гідності, яка виражається у свободі самовизначення, ґрунтується на фундаментальних принципах рівності та свободи, що закріплені в міжнародних та національних правових системах.

Сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність є невід'ємними характеристиками особистості, що формують її психологічну цілісність і самосвідомість. Відсутність визнання та захисту цих прав порушує гідність людини, спричиняючи її соціальну ізоляцію та психологічне страждання. Тому забезпечення свободи вираження сексуальної та гендерної ідентичності є ключовим фактором у реалізації прав людини і гідності.

У світлі сучасних наукових підходів і юридичних норм, повага до сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності не тільки відповідає принципам гідності, а й сприяє розвитку громадянського суспільства, де кожна особа має право на рівність, повагу та свободу вибору.

ЛІТЕРАТУРА

- Whitman J. Q. "Human Dignity" in Europe and the United States: The Social Foundations. *Cambridge University Press*. 2005. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511493904.008>
- Finck M. The role of human dignity in gay rights adjudication and legislation: A comparative perspective. *International Journal of Constitutional Law*. Vol. 14. 2016. P. 26–53. URL: <https://academic.oup.com/icon/article/14/1/26/2526784>
- Nussbaum M. C. *From Disgust to Humanity: Sexual Orientation and Constitutional Law*. New York: Oxford University Press. 2010. 256 p. URL: https://genderlawjustice.berkeley.edu/wp-content/uploads/2011/04/Ericsson_Macro4.pdf
- Філософія права: словник / За ред. В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2003. 408с.
- Perry M. J. The Morality of Human Rights: A Non-Religious Ground? *Emory Law Journal*. Vol. 54. Issue 5. 2005. P. 97–150. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/emlj54&div=45&id=&page=>
- Glensy R. D. The Right to Dignity. *Columbia Human Rights Law Review*. 2011. № 43. P. 65–142. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1775144
- Савчин М. В. Права людини в світлі конституційної реформи. *Український часопис міжнародного права. Спеціальний випуск: Міжнародне право і Конституція України*. 2015. С. 67–79. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/7197>
- Головін А. С. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України): навчальний посібник. За заг. ред. проф. Мартиненка П. Ф., Кампа В. К. К.: Юрінком Інтер. 2013. 376 с.
- Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики): монографія. К.: Центр навчальної літератури. 2005. 424 с.
- Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків: Право. 1997. 64 с.
- The Free Dictionary by Farlex «sexuality» definition. URL: <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/Human+sexuality>
- ЛЮЛЬКО А. В. Довідник з сексології, сексопатології та андрології. Здоров'я. 2004. 687 с.
- КЕЛЛІ Г. Основи сучасної сексології. Пер. з англ. 2000. 896 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/783985/>
- Основи сексології. За заг. ред. У. Мастерс, В. Джонсон, Р. Колодні. Пер. з англ. 1998. 692 с. URL: <http://library.odmu.edu.ua/catalog/40024>
- Психологічна енциклопедія. 2-ге вид. Під ред. Р. Корсіні, А. Авербаха. 2006. 1096 с. URL: <http://yanko.lib.com/books/psycho/psych-enc.htm>
- Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія особистості і спілкування. Підручник. У 2 книгах. Книга 1. К.: Либідь. 2004. 576 с. URL: http://pidruchniki.com/1228112839094/psihologiya/sotsialno-psihologichni_problemi_osobistosti
- Кекес Дж. Засади цінності лібералізму. Лібералізм: антологія. 2-ге вид. К.: Простір. Смолоскип. 2009. 1128 с.
- Доннелі Дж. Права людини у міжнародній практиці. Пер. з англ. Т. Завалій. Наук. ред. П. М. Рабінович. Львів: Кальварія. 2004. 279 с.